



TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Tarihin Ulus Devlet İçin Gerekliiliği: Karabağ Örneği

*The Necessity of History for The Nation-State:
The Case of Karabakh*

Burcu TEMÜR

Doktora Öğrencisi
Khazar University.
brctmrr@gmail.com
ORCID : 0000-0002-9149-2236

Orkhan VALİYEV

Doç. Dr.,
Khazar University,
AIR CENTER.
orkhan.h.veli@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6125-9062

Cilt / Issue: 13(1), 47-76

Geliş Tarihi: 06.09.2025

Kabul Tarihi: 29.01.2026

Atıf: Temür, B. ve Valiyev, O. (2026).
Tarihin ulus devlet için gerekliiliği:
Karabağ örneği. *Tesam Akademi
Dergisi*, 13(1), 47-76. 10.30626/
tesamakademi.1779293.

Öz

Milliyetçilik kuramlarından biri olan modernist yaklaşıma göre modern devletler 18. yüzyılda moderniteyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu kıstasta, millet, milliyetçilik, egemenlik, toprak kavramları, modern anlamda ulus-devletlerin ayrılmaz bileşenleridir. Bu çalışmada ulus-devletin inşasında tarihin rolüne vurgu yapılmakta ve genel anlamda Azerbaycan'ın, özelinde ise Karabağ'ın tarihi ele alınmaktadır. Ruslar, kendi çıkarları doğrultusunda Ermenileri kullanmış ve uygulamış oldukları iskân politikası sonucu bölgede demografik değişimin onların lehine evrilmesine sebep olmuşlardır. Ermenilerin, Azerbaycan toprakları üzerindeki talepleri hususundaki baskıları bu olgu üzerinden şekillenmiştir. Tarihi gerçeklerin yardımıyla birlikte, Azerbaycan'ın yoğun mücadelesi zaferle sonuçlanmıştır. Bu çalışma, Karabağ savaşında Azerbaycan milliyetçiliğinin neden Ermenistan milliyetçiliği karşısında başarılı olduğunu sorgulamaktadır. Sonuç olarak yapay tarihin, gerçekte var olanı yemesinin mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır. Çalışmada konuyla ilgili literatür taraması yöntemi kullanılmış, akademik kitaplar, hakemli dergiler ve medya arşivlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Milliyetçilik, Ulus-Devlet, Karabağ, Tarih Yazımı.

Abstract

According to the modernist approach, one of the theories of nationalism, modern states emerged in the 18th century with modernity. In this context, nation, nationalism, sovereignty and territory are indivisible components of modern nation-states. In this research, the significance of history in the formation of the nation-state is highlighted and in a broader context, the history of Azerbaijan; in particular, the history of Nagorno-Karabakh is



The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

examined. The Russians utilized Armenians to advance their own interests, and they implemented the settlement policy that resulted in demographic changes in the region in favor of Armenians. The Armenians' demands concerning their territorial claims on Azerbaijani lands was shaped by this fact. With the help of historical evidence, Azerbaijan's tenacious effort resulted in triumph. This study aims to investigate why Azerbaijani nationalism prevailed over Armenian nationalism during the Nagorno-Karabakh war. Consequently, it is emphasized that the fabrication of artificial history cannot overcome genuine historical realities. In this study, literature review method has been employed, and academic books, peer-reviewed journals, and media archives have been utilized.

Keywords: Azerbaijan, Nationalism, Nation-State, Karabakh, Historiography.

Extended Abstract

The concept of nationalism does not have a common definition among scholars. It is generally divided into three categories which are primordialism, ethno-symbolism and modernism. The most widely accepted approach is that nationalism is a phenomenon that arose in the modern era. In the 18th century, some crucial events such as the French and American Revolutions and the Industrial Revolution impacted on the development of the ideology of nationalism. Besides, the modern state system started to develop following the Peace of Westphalia in 1648. Thus, modern nation-states, along with nations and the ideology of nationalism, can be perceived as the most vital consequences of modernity. A nation is a group of people united by shared values within a defined territory, and this group is motivated by the ideology of nationalism. The existence of these three elements necessitates a land with clearly defined borders. The modern state controls precisely defined territory, and it builds its identity within this framework. In the process of nation-building, it is unrealistic to disregard nationalism and the historical elements that shaped this ideology. The modern nation-state is formed and strengthened by historical evidence. Briefly, it may be said that a well-defined territory supported by historical facts is an essential part of a nation's identity.

For centuries, Azerbaijan has hosted many tribes, communities and states. Although Turkic people had inhabited the territory from ancient times, the transformation of the land into a Turkic homeland began in the 11th century. Many Turkic states were founded in this ancient place until the 18th century. After the dissolution of the states, several

khanates were established in this geography during the 18th century. This situation led to a failure to achieve unity in the territory. Thus, the expansion of the Russian Empire in the South Caucasus became easier. The existence of Tsarist Russia in Azerbaijan and its policies toward this land were milestones in the territory's history. As a result of the Treaty of Turkmenchay, signed between Qajar Dynasty and Tsarist Russia in 1828, the northern part of Azerbaijan was annexed by the Russian Empire. From 1828, the Empire arbitrarily reshaped the territory of the South Caucasus. In this regard, they utilized Armenians to achieve their own goals. Thus, in the South Caucasus, they began to create an artificial Armenian state that would serve the geographical interests of Tsarist Russia and break the direct connection between Anatolia and Azerbaijan.

Karabakh is by far the most significant territory in Azerbaijan. The Russian Empire's colonial ideology had a harsh impact on this region. After the Treaty of Turkmenchay, Karabakh became part of Tsarist Russia. Owing to the interests of the Russian Empire, the settlement policy was implemented in Karabakh, which led the displacement of Azerbaijanis from their homeland. Due to this policy, which continued during the Soviet Union era, the population density became in favor of Armenians over time. Thus, Karabakh was Armenianized. The demographic changes resulting from this settlement policy became a basis for Armenians to establish a state.

After the dissolution of the Soviet Union, Armenians continued to claim over the region, and they even committed genocide to control Nagorno-Karabakh. Even though the international communities were involved in the issue, there was no concrete outcome regarding the problem. Azerbaijan always demanded to settle the conflict by peaceful means. Yet, aggressive manners of Armenians always hampered the resolution of the issue and the tension in the region continued for many years. With the Bishkek protocol signed in 1994, the conflict was temporarily frozen until 2020. Afterwards, Azerbaijan initiated an operation to liberate Nagorno-Karabakh from Armenian invasion in 2020. Thus, following the 44-day conflict, Azerbaijan established its full sovereignty over its entire territory.

In summary, Karabakh, controlled by the Tsarist Russia then by the Soviet Union, became Armenianized during Russia's colonial era. This territory is significant from both a legal and historical perspective. Armenians occupied not only the territory of Nagorno-Karabakh but

also attacked the history and national identity of Azerbaijan. It may be said that both territory and history were defended by the Azerbaijani nation. This article scrutinizes the reasons why Azerbaijani nationalism succeeded against Armenian nationalism during the Second Karabakh War. Consequently, regardless of attempts to manipulate history, the truth of history cannot be hidden. Even though Armenians fabricated history to acquire the land of Karabakh, the truth has won in the Second Karabakh War.

Giriş

Ulus-devlet, sınırları kesin bir şekilde belli ve merkezi ilkesi ulus biçimi olan modern siyasal örgütlenmedir. Bu doğrultuda uluslararası hukuka göre belirlenen sınırları dahilinde egemenlik haklarına sahiptir. Bu hususta, ulus-devletin yasal varlığı ve egemenlik yetkisinin tam olarak kullanımı sınırları belli bir toprak parçası üzerinde gerçekleşmektedir. Daha açık bir ifadeyle, devletin sınırları, egemenlik kavramı için oldukça elzemdir.

Ulus-devletler, günümüzün gerçekliğini oluştururken geçmişe, diğer bir deyişle tarihe yaslanır ve bu gerçekliği onun temelleri üzerine inşa ederler. Geçmiş, bugünü şekillendirme hususunda önemli veriler ve kanıtlar sunmaktadır. Heraklitos'tan, Orhun Vadisi'ndeki Göktürk yazıtlarından bilindiği üzere tarih, siyasetin toplum inşa sürecindeki gerek duyduğu temel unsurdur. Bu doğrultuda, modern dünyada belirli sınırlar çerçevesinde ulusallığın inşası sürecinde tarih, milliyetçi siyasetin ihtiyaç duyacağı temel enstrüman olarak kendi yerini almıştır. Azerbaycan özelinde bakıldığında ise Gürbüz, tarih anlatımında Azerbaycan'ın vatan toprağında tarihten bu yana Türklerin var olduğu gerçeğinin ifade edildiğini dile getirmektedir. Böylece vatan topraklarından bahsetmenin Azerbaycan Türklüğünün tarihini anlatmak demek olduğunu vurgulamaktadır (2022, s. 515).

Azerbaycan Türkleri Safevi Devleti'nin dağılmasını, akabinde Nadir Şah'ın başarısızlıkla sonuçlanan merkezi devlet/düzen kurma girişimini tecrübe etmiştir. Hanlıklar dönemi ise Azerbaycan topraklarında merkezi devlet eksikliğinin çıktısı olarak görülebilir. Bu merkezi hakimiyet eksikliği Çarlık Rusya'nın Kafkasya'ya inme ve bölgeye yerleşme siyasetini kolaylaştırmıştır. Asker'e göre Rusların Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanma politikaları I. Petro dönemine uzansa da 19. yüzyıl başları sorunun belirginleştiği dönem olarak ele alınmaktadır (Asker, 2021, s. 116). 1828'de Türkmençay'da Çarlık Rusya ve Kaçar Hanedanı arasında imzalanan antlaşma Azerbaycan Türkleri'nin on yıllarca devam edecek egemenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Asker'in ifadesiyle Türkmençay Antlaşması'nın akabinde Ermeni Vilayeti'nin kurulması, Kafkasya'da Osmanlı İmparatorluğu'na ve İran'a karşı bir karakol tesis edilmesi ve Ermeni nüfusunun Güney Kafkasya bölgesinin farklı yerlerine yerleştirilmesiyle demografik dengelerin bozulması amaçlanmıştır (Asker, 2021, s. 116). Bu tarihten itibaren Çarlık Rusyası'nın egemenliği altına giren kadim Azerbaycan toprakları, Rus imparatorluğunun

yıkılmasının akabinde Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmuştur. Fakat ne Çarlık döneminde ne de Sovyet Rusya döneminde Azerbaycan'ın topraklarının kaderi Rusya'nın amaçlarına hizmet edecek şekilde şekillendirilmekten kurtulamamıştır.

Bu hususta Karabağ'ın Rus müdahalesinden en çok etkilenen bölgelerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusların, bölgenin demografik yapısını dönüştürme girişimleri Çarlık döneminde başlamış ve Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Geçmişten günümüze Azerbaycan tarihine bakıldığında, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait toprak parçası olduğu tarihi verilerle kayıt altına alınmış olmasına rağmen, birlik dağıldıktan sonra dahi Ermenistan, Karabağ'ın ilgili bölgesindeki iddalarından vazgeçmemiştir. Saldırgan tavrı karşısında Azerbaycan hükümetinin barış yanlısı politikaları çözümü getirememiştir. Azerbaycan, egemenlik yetkisini koruma adına, Karabağ toprakları için askeri müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır. Valiyev'e göre topraklarının işgal altında olması dolayısıyla ulus inşa sürecinin tam manasıyla tamamlayamayan Azerbaycan, II. Karabağ Savaşı'nda elde ettiği zaferle ulus inşa sürecini tamamlanmasını olanaklı kılmıştır (Valiyev, 2022a, s. 68).

Bu makalede, ulus-devletler veya ulus-devletlerin inşasında belirleyici rol üstlenen milliyetçiliğin neden tarihe gerek duyduğu sorusuna Karabağ bağlamında cevap aranmaktadır. Daha doğru bir ifade ile makalede, Karabağ'da neden Ermeni milliyetçiliği Azerbaycan milliyetçiliği karşısında yenildi sorusu tartışılmaktadır. Bu nedenle öncelikle tarihin ulus-inşa sürecinde ve ulus-devlet oluşturulması bağlamında neden gerekli olduğunu anlatan teorik altyapı oluşturulmuştur. Akabinde Karabağ topraklarının Azerbaycan'ın bir parçası olduğu tarihsel temellendirmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Son olarak da Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları için verilen mücadelesi ele alınmıştır. Sonuç olarak Ermenistan'ın tarihsel dayanağı olmayan iddialarının Karabağ'da kaybettiği sonucuna varılmıştır. Çalışma literatür taraması yöntemiyle yürütülmüş, bu kapsamda hakemli dergiler, konuyla ilgili kitaplar, medya arşivleri ve çeşitli raporlar incelenmiş ve kullanılmıştır. Çalışmada Türkçe, İngilizce, Azerbaycanca ve Rusça kaynaklardan yararlanılmıştır.

Teorik Çerçeve

Millet, Milliyetçilik ve Ulus-Devlet

Ne zaman ortaya çıktığı hususu tartışmalı konulardan biri olan millet ve milliyetçilik genel anlamda üç yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki olan primordializme göre tarihin oldukça eski zamanlarından beri var olan milletlerin temeli, etnisiteye dayandırılmaktadır. Umut Özkırmılı, primordiyalizmi savunan akademisyenlerin milliyetçiliğin tıpkı konuşma, görme veya koku alma gibi insanın doğal bir parçası olduğunu ve milletlerin oldukça eski çağlardan beri var oldukları fikrini savunduklarını ifade etmektedir (Özkırmılı, 2000, s. 64). Yaklaşımlardan ikincisi ise etno-sembolcü yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre modernizm, milliyetçiliğin oluşmasında etkili olmakla birlikte, etnisite de önemli bir bileşen olarak ele alınmaktadır. Smith, modern siyasal milliyetçiliğin daha önceki etnik bağlara, anılara ve bazı durumlarda modernite öncesi etnik kimliklere ve topluluklara atıfta bulunulmadan anlaşılmayacağını savunmaktadır (Smith, 1996, s. 361). Son olarak milliyetçiliğe yönelik akademik çalışmalarda üstünlüğünü muhafaza eden modernist teoriye göre milletlerin oluşumu bir dizi devrimlerin çıktısı olarak ele alınmakta ve analiz edilmektedir. 1648 yılında Westphalia Anlaşması ile dünya üzerinde devletler sistemi tanımlanmaya başlamış ve modern devletin ulusallık bağlamında oluşum ve kurumsallaşma süreci başlamıştır. Smith'in ifadesiyle modernist bakış açısına göre milliyetçilik ve milletler, Fransız ve Sanayi devrimleri akabinde meydana gelen modern çağın bir ürünüdür (Smith, 1994, s. 377). 18. yüzyılda meydana gelen Fransız İhtilali, Amerikan Devrimi, Sanayi Devrimi gibi bir takım tarihin dönüm noktaları ulus-devletlerle beraber anılacak olan modern anlamda milliyetçiliğin başlangıcı olarak ele alınmaktadır.

Modernite, 17. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal alanlarda yaşanan köklü değişimleri ifade etmektedir (Aslan Yaşar, 2011, s. 10). Moderniteyle birlikte ortaya çıkan birtakım değerler toplumları etkisi altına almaya ve toplumları şekillendirmeye başlamıştır. "Akılcılık, bireyselleşme, sekülerizm, bilimsellik, pozitivizm, kentleşme, sanayileşme, laiklik, bürokrasi, demokrasi" kavramlarına ilaveten ulus-devlet yapısı modernitenin temel dayanakları olmuştur (Aslan Yaşar, 2011, s. 11). Bu hususta modern anlamda millet 16. yüzyılda İngiltere'de doğmuş, Fransız ve Amerikan devrimlerinden bu yana da tek meşru ve evrensel siyasi organizasyon

olarak tezahür etmiştir denilebilir (Schnapper, 2017). Genel olarak bakıldığında ulus kavramı güncel anlamda manasını modernleşmeyle birlikte ve modernleşmenin meydana getirdiği sorular hususunda bir cevap olarak kazanmıştır (Dede, 2021, s. 41). Bu hususta belirtmek gerekirse, millet teriminin siyasal olarak bir çerçeveye oturtulması modern dönemlerden itibaren mümkün olmuştur.

Milletlerle beraber ortaya çıkan önemli bir kavram da modern anlamda ulus-devletlerdir. Denilebilir ki, modern ulus-devletler de uluslararası platformda 18. yüzyıl itibarıyla varlık göstermeye başlamıştır. Hukuki düşünce olarak mekân anlamında kapalı, diğer devletler karşısında kesin olarak sınırlandırılmış, merkezi ve zaman içinde aklileştirilmiş bir birim olan devlet egemenliği (Schmitt, 2023, s. 248) politik olarak bir millete ihtiyaç duymaktadır. Bu tanımlama ışığında milletin varlığından bahsedebilmemiz için yasal politik bir zemine oturması gerekmektedir.

Modern anlamda ulus-devletlerin var olabilmesi, bir topluluğun bilinçli olarak örgütlenmiş olmasını yani bir milletin varlığını gerektirmekte, milletin bulunduğu yerde de ideolojik olarak onları motive eden milliyetçilik fikri mevcut olmaktadır. Bu hususta milliyetçilik, etnik sınırların politik sınırları aşmamasını öngörmektedir. Özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların, iktidarı elinde bulunduranlarla toplumun geri kalanını birbirinden ayırmamasını gerektiren siyasal bir meşruiyet teorisidir (Gellner, 1983, s. 1). Diğer bir ifade ile milliyetçilik, ulus olmanın ya da oluşturmanın bilinci olarak da ifade edilebilir (Ateş ve Banazılı, 2022, s. 494). Modernist bakış açısıyla ele alındığında milliyetçilik modernitenin “din ikamesi” olmuştur (Smith, 1994, s. 377).

Modern devlet oluşumunda milli egemenliğin getirdiği yasal zeminde, birey ve millet iktidarın tek sahibi devlet ile özdeşleşmiştir (Işıklar, 2008, s. 800). Lakin, modernist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Gellner, her toplumun devletin haiz olmadığını ve bu sebeple de milliyetçilik sorununun devletsiz toplumlarda ortaya çıkmayacağını ifade etmektedir (Gellner, 1983, s. 4). Dolayısıyla devletsiz toplumlarda ulusal sınır diye bir sorunun olmayacağı da aşikardır. Gellner, eğer bir devlet yoksa açıktır ki onun sınırlarının milletin sınırlarıyla çakışıp çakışmamasının sorgulanamayacağını vurgulamakta ve milliyetçiliğin sadece devletin varlığının zaten itirazsız olarak kabul edildiği ortamlarda meydana çıktığını ifade etmektedir (Gellner, 1983, s. 4). Alexander, milliyetçilik, halkın ulusal kimlik duygusu kazanmasına olanak tanıyan ve böylece kendi gelişim ve refahları için çalışmaya

onları motive eden devlet, millet ve ulus-devlet kavramlarını bir araya getiren merkezi bir bağ olarak görülebildiğini vurgulamaktadır (Alexander, 2001, s. 362). Milliyetçilik kavramı sınırlarda inşa edilir, sınırlar vasıtasıyla örgütlenir, meşruiyetini sınırlara dayandırır (Özbey, 2020, s. 1240). Bu ideoloji, insanlığı farklı milletlere ayırır ve bu milletlerin bağımsız devletler kurması gerekliliğini öne sürer. Milleti oluşturan bireylerin, kendi milletinin özelliklerini geliştirmek ve şahıslarını daha üstün bir millet bütünlüğünde eritmek kaydıyla bağımsızlık ve başarıya erişeceklerini ileri sürer (Kedourie, 1971, s. 65).

Modern anlamda millet olabilmek ve ulus-devleti yaratabilmek için ihtiyaç duyulan en önemli bileşenlerden bir diğeri de sınırları belli bir toprak üzerinde varlık göstermektir. Milliyetçilik ideolojisinin sınırlarla ilişkisinin yanı sıra Hardt ve Negri tarafından modern egemenliğin tam olarak sınır temelinde var olduğu vurgulanmaktadır (Hardt ve Negri, 2000, s. 167). Smith tarafından vurgulanan şekliyle milliyetçiliğin batı modeli olan uzamsal ya da teritoryal milliyetçilikte, milletlerin sıkı ve iyi tanımlanmış topraklara sahip olması gerekmektedir. Bu noktada, halk ile toprak birbirine ait olmalıdır. Fakat bu söz konusu toprak herhangi bir yer olmamalı, *tarihi* bir toprak, *yurt*, milletin beşiği konumunda olmalıdır (Smith, 1991, s. 9). Toprak basitçe, yargı yetkisi alanını, öz yönetimin faaliyet gösterdiği coğrafik bölgeyi tanımlamaktadır (Moore, 2001, s. 165). Buna ilaveten devletin sınırları, milliyetçiliğin kimlik inşası, sınırları belli ulus-devletin içinde inşa edildiği için modern devletin topraklarını çevreleyen ve ulusal kimliği temsil eden faktörlerin başında yer almaktadır (Özbey, 2020, s. 1233). Geniş anlamda bakılacak olursa, yer (*place*) ve mekân (*territory*) milliyetçiliğin uzamsal birleşimleridir. Çünkü her ikisi de hem şekillendirir ve hem de yerleşik halk tarafından şekillenir. Bu belirli bir yer ve mekân, bu kavramlara güçlü duygusal bağ geliştiren milletler için önemli olmaktadır (White, 2000, s. 15). Tanımlanmış bir toprak parçası, uluslararası hukuka göre gerçek kişi olarak devletin tanınması hususunda tamamlayıcıdır. Modern idare şekli noktasında toprağa bağlı egemenliğin devletler arasında bölünmesi, en çok da iktidar alanlarının birbirine bağlandığı yerde net olmalıdır. Toprağın sınırları hususunda hiçbir aşama ve belirsizlik olmamalıdır (Neocleous, 2015, s. 170).

Milletler ilk olarak kendi mensuplarının içerisinde yaşayıp ve çalışmak mecburiyetinde olduğu belirli bir toplumsal mekân tanımlar ve bir topluluğu zaman ve mekâna göre konumlandıran tarihi toprağın sınırlarını çizerek (Smith, 1991, s. 16). Sınırlar, modern ulus-devlet çerçevesinde ele alınacak olunursa, siyasal topluluğu içeri ile dışarı,

burası ile orası, biz ile onlar, yerli ile yabancı şeklinde tanımlamalar oluşturmaktadır. O topluluğu oluşturan üyelere birer kimlik vermekte ve onları o kimlik çerçevesinde örgütlemektedir (Özbey, 2020, s. 1246). Modern egemenlik toprağa dayalı sınırların daima denetlenmesini gerektirir. Devletler belli bir mekânın sınırlarını kontrol altında tuttıkları ve bu sınırlar dahilindeki yurttaşları temsil etme iddiasına haiz oldukları için egemen olmayı sürdürürler (Neocleous, 2015, s. 171). Egemenlik toprak sınırlarının kalıcı bir şekilde kontrolünü gerektirdiği için, sınırlar bir bütün olarak, doğal yollarla yada toprak temelli anlaşmalara bağlı oluşturulmuş olsun, devlet egemenliği ve ulusal güvenliğin bir parçası olarak fonksiyon göstermektedir (Şener, 2023, ss. 334-335).

Özetle, milliyetçilik ve ulus-devlet gibi kavramların genel olarak yasal zemine oturtulması ve uluslararası ilişkilerde önemli bir yer edinmesi moderniteyle birlikte meydana gelen sanayi devrimi, kapitalizm gibi dünyayı sarsacak değişimler vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Millet, milliyetçilik gibi kavramların belirli sınırları olan ulus-devletlerden ayrı düşünülmesi söz konusu değildir. Bir milleti tanımlarken onun en önemli bileşenlerinden biri olan toprak ve o toprağın sınırları onun uluslararası platformdaki yerini ifade edebilmesi açısından önem arz etmektedir. Özbey tarafından, milliyetçiliğin ideoloji vasıtasıyla ulusal kimliği inşa ederken ve ulus-devleti örgütleme gayesi içindeyken sınırları da etkili bir şekilde kullandığı ifade edilmektedir (Özbey, 2020, s. 1239). Toprak üzerindeki yetkisi, ulus-devletin egemenliğinin sınırlarını göstermekte ve o doğrultuda o millete kimlik inşa etmektedir.

Tarihin Gerekliliği ve Milliyetçilik

Yukarıda da ifade edildiği gibi milletleri bir arada tutmaya yarayan milliyetçilik ideolojisini ve onları tamamlayan ulus-devlet gibi kavramların açıklaması yapılırken tarihin önemli bir bileşen olduğu da görülmektedir. Zira tarih, ulusal topluluğun inşasında milliyetçiliğin esas enstrümanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir halkın millet olarak ifade edilmesine imkân tanıyan kriterlerden biri, milletin halihazırda var olan devletle tarihsel bağı veya oldukça eskiye giden ve yakın döneme uzanan geçmiş ile olan bağıdır (Hobsbawm, 2020, s. 58). Tarihin bilişsel çıktısı *Gerekçelendirilmiş Doğru İnanç* (kanı) olarak ifade edilmekte (Mehdiyev, 2019, s. 27) ve milliyetçilik hususuna yönelik tüm yaklaşımlar tarih yargısına ihtiyaç duymaktadır. Tarihin önermesiye gerekçelendirmeyi *zorunlu* kılmaktadır. Milliyetçilik bir tarih meselesidir ya da başka bir deyişle kendini gerçekleştirme adına

*tarih tasarımı*na ihtiyaç duymaktadır (Valiyev, 2022b, s. 161). Belgi tarafından da ifade edilen şekliyle tarih, bilimsellik iddialarını neden-sonuç ilişkisine dayandırdığından ötürü geleneksel tarih anlayışında neden sonuç ilişkisi temel faktördür (Belgi, 2021, s. 33). Edward Hallett Carr ise tarihi doğrulanmış bir olgular kümesi olarak ifade etmektedir. Ayrıca tarihi anlamlandırmak adına olguların orda var olması yeterli olmamakta, olguların işlenmesi hususunda tarihçilere de büyük görev düşmektedir (Carr, 2011, s. 60).

Bu hususta konu ele alındığında, Azerbaycan coğrafyasına ait kaynaklarda tarihin oldukça eski döneminden beri bu toprakların Türk soylu kavimlere, hanlıklara, devletlere yurt olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Karabağ'ın tarihine bakıldığında da yine aynı şekilde Türk soylu hanedanlar tarafından yüzyıllarca yönetildiği ve tarihten bu yana Türk toprağı olduğu kanısına varılmaktadır. Bu nedenle Karabağ'da politik olarak tarihsel bir derinliği, bir bağı olmayan Ermeni milliyetçiliği yenilmiştir.

Azerbaycan'ın Kısa Tarihi

Geçmişten günümüze Kafkasya birçok kavme, uygarlığa ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğı coğrafi konum sebebiyle Orta Asya topraklarının batıya açılan kapısı konumunda olmuş ve Türk boylarının batıya akınında kullandıkları önemli bir durak noktası olma özelliğini bünyesinde barındırmıştır. Bu göçler olurken kimi uygarlıklar bu toprakları yurt edinmiş ve bu topraklarda kök salmış, kimileri ise yalnızca bir durak olarak görmüş ve bir süreliğine yurt edinmiştir. Lakin bu topraklara uğrayan her kavim kendinden bir parça bırakmış, bu coğrafyayı etkilemiş ve bir şekilde buradaki kavimleri, kültürleri şekillendirmiş ya da kendisi bu coğrafyada karşılaştığı milletlerin tesiriyle dönüşmüştür. Azerbaycan toprakları özelinde bakıldığında, bu topraklarda hüküm sürmüş kavimlerin izi takip edildiğinde milattan önceki dönemlere kadar gittiği görülmektedir. Bununla beraber geçmişten günümüze Karabağ'da iddia edildiği gibi Ermeni politik hakimiyetinin izine raslanamamaktadır (Həsənov, 2024, ss. 79-84).

Her ne kadar Türk soylu halkların varlığı Azerbaycan topraklarında daha eskiye dayansa da araştırmacılar tarafından kabul gören yargı bu toprakların Türk yurdu olarak oluşumunun 11. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği yönündedir. Nesibli, 11-12. yüzyıllarda Selçuklu dönemiyle birlikte Azerbaycan'ın Türk yurduna evrildiği bir dönem olduğuna vurgu yapmaktadır (Nesibli, 2021, s. 115). Sultan Alparslan'ın

1071 yılında Bizans ordusunu Malazgirt Meydan Muharebesi'nde mağlup etmesinin akabinde Anadolu'yla birlikte Azerbaycan da Türk vatanı haline gelmiştir (Çelik, 1996, s. 60). Bu dönemde nüfusun büyük oranı Türkçe konuşmaktaydı ve bu dil artık toplumun umumi konuşma dili kabul edilmekteydi (Nesibli, 2021, s. 115).

Bütün bunların yanı sıra, bölgenin şekillenmesinde etkili olan diğer bir devlet, 13. yüzyılda Moğollarla beraber Azerbaycan topraklarına yerleşen ve bu toprakların Türkleşmesinde elzem bir rol oynayan Oğuz boylarından biri olan Karakoyunlular olmuştur (Sadık, 2022, s. 57). Karakoyunlu Devleti'nin yıkılması akabinde, bölgeye Akkoyunlular hâkim olmuştur. İsmailov, 1467 yılında Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında Muş Ovası'nda yapılan savaşta, Karakoyunlular Devleti'nin mağlubiyetiyle Azerbaycan topraklarında Akkoyunlular Devleti'nin kurulduğunu vurgulamıştır (İsmailov, 2014, s. 192). Özetle, kurulan Türk devletleri, Karabağ'a ilişkin tarihsel anlatının da kaynağına işaret etmektedir.

Akkoyunluların periyodik varlığından sonra Azerbaycan'da Safevi dönemi başlamıştır. Mehmetov, Kızılbaşlar Devleti olarak da bilinen Safeviler Devleti'nin Ortadoğu'da kurulmuş Selçuklular ve Hülagüler'in ardından en büyük Türk imparatorluğu olduğunu ifade etmektedir (Mehmetov, 2009, s. 359). Yaklaşık iki asır boyunca bu topraklarda hüküm sürmüş olan Safevi Devleti, Nesibli'ye göre, 18. yüzyılın başlarından itibaren gerilemeye başlamış ve bu durum onun dağılmasıyla neticelenmiştir (Nesibli, 2021, s. 173). Safevi Devleti'nin son bulmasıyla ve Nadir Şah'ın 1736'da yönetimi ele almasıyla Afşarlar hanedanının dönemi başlamış ve bu dönem 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesine kadar devam etmiştir (Sadık, 2022, ss. 92-93). Nadir Şah'ın ölümünden sonra merkezileşme olasılığı ortadan kalkmış ve Azerbaycan'da birbirinden bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu süreç modern Azerbaycan'ın siyasal tarihinin devletsiz ve sömürge dönemini de başlatmıştır. Böylelikle modernleşme sömürgeci bağlamda gelişmiştir (Valiyev, 2020, ss. 7-8). Bununla beraber Azerbaycan'da Çarlık sömürgesinin simgesel antlaşmalarından Kürekçay (1805), Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ile imzalanmıştır. Dolayısıyla sömürgeci Çarlık için Karabağ'da yerel yönetim Türkler olmuştur. Sarıkaya ve Aslanlı'nın da ifade ettiği gibi Karabağ Ermeni toprağı olmuş olsaydı Rusya'nın Kürekçay Antlaşması'nı Müslüman bir Türk olan İbrahim Han ile imzalamak yerine Ermeni bir yetkiliyle imzalamış olması gerekirdi. Kürekçay Antlaşması'nda İbrahim Han "Şuşalı ve Karabağlı İbrahim Han" şeklinde bahsedilmiştir (Sarıkaya

ve Aslanlı, 2024, s. 19).

Modernitenin başından itibaren genişleyen Çarlık Rusya, Kafkasya üzerinde hakimiyet kurmayı ana politikalarından biri olarak belirlemiş ve bölge 19. yüzyılda Çarlık Rusya'nın hakimiyeti altına geçmiştir. 1828'de Kaçar Hanedanı ile Çarlık Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması Kuzey Azerbaycan'da Çarlık sömürgesinin kurumsallaşmasını da başlatmıştır (Valiyev, 2020, s. 7). Kuzey Azerbaycan toprakları 1918 yılına, Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına, kadar Çarlık Rusya'nın egemenliği altında kalmıştır. 1918-1920 yılları arasında bağımsız bir devlet olma deneyimini yaşayan Azerbaycan (Valiyev, 2023, ss. 165-175), 1920'de Bolşeviklerin işgaliyle yeniden bağımsızlığını kaybetmiş ve Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında 1991 yılına kadar varlığını sürdürmek durumunda kalmıştır. Bu yıldan itibaren Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla da uluslararası platformda bağımsız bir devlet olarak varlık göstermeye başlamıştır.

Karabağ Hanlığının Rusya'nın Egemenliğine Girmesi

Modern dünya ulusal vatan anlayışını inşa ederken Azerbaycan toprakları Safevi Devleti ve Nadir Şah'ın ölümünün akabinde, kendi aralarında merkezi yönetim eksikliği olan hanlıklar arasında bölünmüştür. Azerbaycan'da Çarlık Rusya sömürgesinin kurumsallaşma sürecinde Karabağ Hanlığı merkezi bir rol üstlenmiştir. Kadim bir tarihe sahip olan Karabağ bölgesi, Azerbaycan için oldukça stratejik bir öneme haizdir ve yüzyıllar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Abasov, Karabağ Hanlığının coğrafi konumunun başlı başına kilit bir öneme sahip olduğunu, Şeki, Gence, İrevan, Nahçıvan, Karadağ, Cavad ve Şamahı hanlıkları ile komşu olması sebebiyle Karabağ ile ilişki kurmanın diğer hanlıklara ve İran coğrafyasına oradan da güneye doğrudan bağlantı sağlama imkânı sunduğunu ifade etmektedir (Abasov, 2007, s. 110).

Karabağ coğrafyasında kurulan ve bölgenin adını taşıyan Karabağ Hanlığı, Nadir Şah'ın ölümünün akabinde kurulan hanlıklardan biridir. 1747 senesinde kurulan Karabağ Hanlığı 1822 yılına, Rusların bölgeyi egemenlikleri altına almalarına, kadar varlık göstermiştir (Çapraz, 2012, s. 233). Nadir Şah'ın ölümünden sonra kurulan hanlıklar arasında güçlü bir birlik olmaması, bu topraklara Rusların inmesini ve onları kendi egemenliği altına almasını kolaylaştırmıştır. Asker ve Şeyban, Rus İmparatorluğu'nun bu topraklarda bulunan birçok hanlıkla ikili anlaşmalar yaptığını ve böylece işgal sürecini yasal ve hukuki bir çerçeveye oturtmaya çalıştığını vurgulamaktadırlar (Asker ve Şeyban,

2021, s. 34). Rusların Kafkaslardaki ilerlemesi Osmanlı Devleti ve İran Şahlığının yanı sıra İngiltere ve Fransa'yı da tedirgin etmiş ve İran Şahlığı, İngiltere ve Fransa'nın tahrikiyle 1804'te Ruslara savaş açmıştır. İran'ın Karabağ topraklarını istila edeceğinden endişe eden Karabağ Hanı İbrahim Halil Han, Sisianov'dan yardım istemiş, buna karşılık Rusya'ya bağlı kalacağını bildirmiş ve Rusya da onun hanlığını tanıyacağını taahhüt etmiştir (Özçelik, 2017, s. 432). Bu doğrultuda imzalanan Kürekçay (1805) Antlaşması bir anlamda Azerbaycan'ı ikiye bölen ve Müslüman Türklerin topraklarında modern düzen kurma iradesini ellerinden alacak Türkmençay Antlaşması'nın da önünü açmıştır.

Kaçar Hanedanı ile Rusya arasındaki güç mücadelesi İran'ın aleyhine gelişmiş Asker ve Şeyban tarafından ifade edildiği gibi Rusya ile İran arasında imza edilen barış antlaşmaları, sürecin Rusya lehine neticelendiğini hukuken onaylamıştır. Bu hususta Kürekçay (1805), Gülistan (1813), Türkmençay (1828) Antlaşmaları ile Osmanlı'nın Rusya ile imzalamış olduğu Edirne Antlaşması (1829) Karabağ'ın geleceğini şekillendiren belirleyici metinler olmuştur (Asker ve Şeyban, 2021, s. 34). Daha açık ifadeyle denilebilir ki, ilgili antlaşmalar sadece Karabağ'ın değil, İkinci Karabağ Savaşı'nın sonucuna kadar bölgedeki Müslüman Türkler'in kendi topraklarında düzen kurup, egemen olma imkân ve kabiliyetini de sınırlandırmıştır. Tekrara düşmek pahasına ifade etmek gerek ki, Çarlık sömürüsüne rağmen Ermeniler Karabağ'da bugün iddia edildiği gibi toprağın sahibi olarak sömürgecilerin muhatap aldıkları özne olamamışlardır. Aksine, Ruslar'ın emperyal siyasetinin sonucu olarak Ermeniler'in bölgeye kitlesel iskanı başlamıştır.

Ermenilerin İskân Edilmesi

1813'te Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile Bakü, Karabağ, Gence, Kuba, Şeki, Şirvan ve Lenkeran hanlıklarının toprakları Rusya'ya bırakılmıştır (Sarısaman, 2018, s. 164). Böylece Karabağ toprakları Gülistan Antlaşması ile kesin olarak Çarlık Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Yeşilot, İran'ın, Türkmençay Antlaşması ile Revan ve Nahçıvan'ın Rusya'nın egemenliğine girmesini onayladığını ve bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'na Edirne Antlaşması ile kabul ettirildiğini vurgulamaktadır (Yeşilot, 2008, s. 187). Bu sürecin sonunda imzalanan Türkmençay Antlaşması ise Azerbaycan'da Rus hakimiyetinin kurumsallaşmasının önünü açmış, Azerbaycan'ın, Kaçar İranı ve Çarlık Rusya arasında temellükü tamamlanmıştır. Böylelikle Ermenilerin Azerbaycan topraklarına

iskan sürecinin önu açılmıştır.

Küreğçay Antlaşması, Karabağ Hanlığının geleceğinin şekillenmesinde oldukça elzem rolü olan bir antlaşmadır. Sarıkaya ve Aslanlı, 1805 yılında Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ile Rus Komutanı Pavel D. Sisianov arasında Küreğçay'da 14 Mayıs 1805'te imza edildiğini vurgulamaktadırlar (Sarıkaya ve Aslanlı, 2024, s. 19). 11 maddeden oluşan Küreğçay Antlaşması bir *yemin taahhüdü* başka bir ifadeyle *Devretme Anlaşması* olarak da bilinmektedir (Veliyev, 2014). Küreğçay Antlaşması'na bakıldığında 2, 3, 5 ve 7. maddelerde Rus Çarlığının yapmayı taahhüt ettiklerine yer verilmişken, 1, 4, 6, 8 ve 9. maddelerde ise İbrahim Han'ın yapması gerekenlere yer verilmiştir (Virtual Qarabağ İnformasiya, Küreğçay Anlaşması, t.y.). Özetle Küreğçay'ın maddeleri modern zamanlarda Azerbaycan Türklerinin Kafkasya ve İran coğrafyasında inşa ettikleri sistemin yapışökümü ve Azerbaycan Türklerinin hegemonyasının kırılmasının başlangıcı olarak görülebilir.

Karabağ'ın demografik yapısının değışimine neden olarak Azerbaycan Türklerinin topraklarından çıkarılması, Ermeni halkın bölgeye yerleştirilmesi ve onların bu bölgedeki toprak iddiaları Karabağ'ın işgal sorununu oluşturduğu söylenebilir (Alkan ve Mehdizadehyoushanlouei, 2023, s. 208). İmzalanan antlaşmalara müteakiben Karabağ'da Ermeni nüfusun iskân edilmesi Çarlık Rusya tarafından devam ettirilmiştir. Çarlık Rusya'nın iskân politikası temelde Karabağ'da Azerbaycan Türkleri'nin mevcudiyetine karşı yapay bir grup oluşturmayı hedeflemiştir.

Türkmençay Antlaşması'nın 3. maddesiyle İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının Rusya İmparatorluğu'nun egemenliğine bırakılmasıyla (Virtual Qarabağ İnformasiya, Türkmençay Anlaşması, t.y.) Rusya İmparatorluğu bu bölgede Ermenistan devletinin temelini atacak girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Rusların Ermenileri göç ettirme siyaseti, Türkmençay Antlaşması'nı iki tarafın da onaylamasının ertesi günü Çar I. Nikolay'ın 21 Mart 1828 tarihindeki fermanı onaylamasıyla İrevan ve Nahçıvan hanlıkları topraklarında *Ermeni Vilayetinin* oluşturulmasının önu açılmıştır (Ş. Mustafayev, 2015, s. 79). İran ile Türkiye sınırlarında tampon bir Hristiyan bölgesi oluşturmak amacıyla olan Rusya, Ermenileri genel anlamda Azerbaycan'ın İrevan, Nahçıvan ve Karabağ Hanlıklarının verimli arazilerine göç ettirmiştir (Necefli, s. 285). Ez cümle 19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın Karabağ dahil Azerbaycan topraklarına ilişkin siyasetinin temelinde Ermeni Devleti yaratmak ve bunu Çarlık'ın çıkarları için kullanmak

olmuştur (Verdiyeva, 2015, s. 718). 19. yüzyıl başlarında Çarlık Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etme sürecinin başladığı zamana kadar Azerbaycan toprakları olan İrevan, Karabağ ve Nahçıvan'da Ermeni nüfusun toplu olarak yaşadıklarına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır (Ş. Mustafayev, 2015, s. 72). Türkmençay Antlaşması'yla İrevan ve Nahçıvan hanlıklarını bünyesine katan Rusya, daha sonra İrevan hanlığını lağvedip, bu coğrafyayı İrevan Guberniyası (1850) olarak isimlendirmiştir (Yeşilot, 2008, s. 191). Böylelikle Rusya, Ermeni nüfusu üzerinden bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek adına suni bir Ermenistan devletinin kurulması için altyapı inşa etmeye başlamıştır. Çarlık Rusya bahsedilen antlaşmalarla girdiği bölgede egemenliğini (sömürge) oluşturmak için bölgenin demografik yapısını değiştirme politikası izlemiştir. Bu bağlamda Ermeniler Çarlık'ın iskan politikasının ana öznesi olmuştur. (Verdiyeva, 2015, s. 720).

Mahmudov ve Najafli'ye göre doğu sorununda daha agresif ve hedefe odaklı politika uygulayan Çarlık Rusya İmparatorluğu, "Hristiyanları koruma" sloganı altında sömürgeci fetihler gerçekleştirmiştir. Onun stratejik planları Ermenilerin "Büyük Ermenistan" kurma hayali ile örtüşmekteydi. Diğer taraftan, Hindistan'ı ve Orta Doğu'yu fethetmeyi planlayan Çarlık, Türkiye, İran ve Azerbaycan ortak sınırlarında güvenilir bir desteğe ihtiyaç duymuştur (Mahmudov ve Najafli, 2021, s. 52). Çar Petro döneminden itibaren sıcak denizlere inmeyi arzulayan Ruslar, bu hedeflerini gerçekleştirmek adına Kafkaslar ve Doğu Anadolu bölgesine ilişkin uzun soluklu ve çatışmalara neden olacak politika takip etmiştir. Bu anlamda Ermeniler Ruslar'ın bölgeyle ilgili politikasında kullanılmıştır. Bu sebeple Ermeniler esasen İrevan ve Karabağ bölgelerinde iskan edilmiştir (Toksoy, 2017, s. 584). Diğer bir deyişle Çarlık politikası açısından iskân politikasının amacı Ermeniler başta olmak üzere Azerbaycan topraklarında kendisine Hristiyan bir dayanak oluşturmak olmuştur (Iskenderova, 2023, s. 50).

Bölgeyi "Ermenileştirme" süreci Sovyetler Birliği kurulduktan sonra da devam etmiştir. 1922'de Ermenistan Sovyet Yönetimi, Karabağ topraklarının Ermenistan'a dahil edilmesi hususunda çeşitli girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, 27 Nisan 1921'de, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin aldığı kararla Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılamayacağı beyan edilmiştir (Koç ve Tarcan, 2020, s. 92). 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti (DKÖV), Sovyetler Birliği tarafından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SSC) içinde kurulan özerk bir bölge statüsü elde etmiştir (Sarıkaya, 2020, s. 7). Sovyetler Birliği'nin 23 Aralık 1947'de

ıkarmış olduğu “Ermenistan SSCB’den kolektif çiftlik sahibi ve diğer Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSCB’nin Kr-Aras ovasına g ettirilmesi hakkında kararname” ile Sovyetlerin *Büyük Ermenistan* projesi resmi bir boyut kazanmış ve Azerbaycan halkı topraklarını terk etmek durumunda kalmışlardır (B. Mustafayev, 2011, s. 25).

I ve II. Karabağ Savaşları

Sovyetler Birliği’nin ilgili kararı doğrultusunda, 1923 yılında Dağlık Karabağ, zerk bölge statüsü elde etmiş ve 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığı onarmadan önce de bölge, Azerbaycan sınırları içinde yer almıştır (Krger, 2010, s. 16). Azerbaycan topraklarında özerk statüde bir bölgenin oluşturulması, uzun vadede Güney Kafkasya’da sınır sorunlarının vukuu bulmasına sebep olmuştur. Öyle ki, İkinci Karabağ Savaşı’ndan sonra, Bak ve Erivan yönetimlerinin sınırların belirlenmesi hususundaki ortak güdüsü, sınır belirsizliğinin, dolayısıyla topraklar üzerindeki egemenliklerinin tanınması temelinde ele alınmaktadır.

Yalnızca bağımsızlık sonrası dönemden itibaren değil, Sovyetler Birliği’nin bir parçası iken de hukuki olarak Azerbaycan’a bağlı toprak parçası olan Dağlık Karabağ’da çatışmalar, daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştır. Gökçe, Sovyetler Birliği zamanında Yukarı Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması hususunda Ermenilerin uğraşlarının neticesiz kalmış olmasına rağmen, 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde Gorbaçov’un uygulamış olduğu perestroyka ve glasnost politikalarından cesaret alarak Yukarı Karabağ sorununu yeniden gündeme getirdiklerini lakin Gorbaçov’un Yukarı Karabağ sınırında herhangi bir değişme olmayacağını dile getirmesi zerine Ermenilerin bölgedeki faaliyetlerini artırmaya başladıklarını ifade etmektedir (Gökçe, 2011, ss. 1141-1142).

Dağlık Karabağ bölgesi, yıllarca Rusların Ermenileri iskân etme politikaları sebebiyle demografik olarak Ermenilerin çoğunlukta olduğu bölge konumuna getirilmiştir. Sapmaz ve Sarı, 1989 yılında Dağlık Karabağ’ın 192 bin olan nüfusunun %70’ini Ermeni halkının oluşturduğunu beyan etmektedirler (Sapmaz ve Sarı, 2012, s. 3). Glasnost ile sunulan fırsatlara bağlı olarak Ermenilerin artan yayılmacı (irredentist)¹ milliyetçiliği, Azerbaycan milliyetçiliğinin karşı konulamaz şekilde artmasına neden olmuştur (Hunter, 1993, s. 247). 1987 senesinde bir grup Ermeni milliyetinin hazırlamış

¹ Britannica’nın tanımına göre irredantizm, ulusal, etnik ve tarihsel temele dayalı toprak talebi anlamına gelmektedir.

olduğu ve yetmiş beş bin kişinin imza attığı dilekçeye göre Nahçıvan ve Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması talep edilmiş ve Karabağ'da bulunan bazı Ermeni gruplar önderliğinde Ermenistan ile birleşme hususunda açıklamalar yapılmıştır (Gürses, 2001, ss. 256-257).

1988 yılı boyunca, bölgenin Ermenistan ile birleşmesi amacıyla DKÖV ve Ermenistan'da düzenlenen protestolar katlanarak artmıştır (Hunter, 1993, s. 247). 1989 yılının Kasım ayında SSCB Yüksek Sovyeti tarafından DKÖV'nin özerkliği kaldırılıp, Azerbaycan SSC'ne bağlanması kararı alınmış olmasına rağmen 1989 yılının aralık ayında Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti ve Karabağ Ulusal Konseyi'nin birlikte gerçekleştirdikleri oturumda, Moskova'nın almış olduğu karar kabul edilmemiştir. Bu oturumda, DKÖV'nin Ermenistan ile birleştiği deklare edilmiş ve akabinde çatışmalar artmıştır (Sarıkaya, 2020, s. 7).

Ermenistan, Azerbaycan'a karşı silahlanmaya başlamış bunun akabinde Azerbaycan'da halk hareketine önderlik eden Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), halkının haklarını korumak adına birtakım önlemler almıştır. Bu hususta mitingler düzenlenmiş, grevler yapılmış, demiryolu ağı Ermenistan ile Gürcistan'ın bağlantısının kesilmesi amacıyla tahrip edilmiştir. Bunun üzerinde 1990'da Sovyet ordusu tarafından Bakü işgal edilmiştir (Özyılmaz, 2013, s. 200). Rusya'nın bu işgal girişimi ile geçmişten bu yana Ermenilere olan desteğinin devam edeceği gerçeğini gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir. Yılmaz, Ermenistan'ın Rusya desteğiyle Dağlık Karabağ hususunda hak iddia etmesi ve bölgedeki Ermenilerin gösterileriyle ortaya çıkan problem, 1991 senesinde Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının akabinde Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin bağımsızlık ilanı ile birlikte yeni bir boyut kazandığını vurgulamaktadır (Yılmaz, 2010, s. 71)

Denilebilir ki, Azerbaycan'a ait olan topraklar üzerinde hiçbir hukuki çerçeveye oturtulmayan Ermeni iddiaları, yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan Devleti için egemenlik sorunu teşkil etmeye başlamıştır. Valiyev, bu anlamda 1991'de kurulan ikinci Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hedefinin bir millet ve devlet yaratma değil, halihazırda var olan milletin ve devletin bağımsızlığını tam anlamıyla sağlamak olduğunu vurgulamıştır (2022a, s. 68). Bu kıstasta, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün oluşturulmasının bir nevi egemenliğinin tam manasıyla sağlanması olduğu söylenebilir.

Birleşmiş Milletler, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan toprağı olarak yeniden onaylamasına rağmen (Sarıkaya, 2020, ss. 7-8), Ermenistan tarafı tarih

olmuş Sovyetlerin eski Dağlık Karabağ toprakları üzerinde hak iddia etmeye devam etmiştir. Ermenistan'ın hukuka aykırı tutumunun yine uluslararası hukuka aykırı bir sonuç doğuracağı belliydi. 26 Şubat 1992 de Hocalı'da sivillere karşı yapılan katliam uluslararası hukukun hiçe sayılmasının sonucu olmuştur. Beşir Mustafayev, Ermenistan'ın 1987'den beri *Büyük Ermenistan* hayalini gerçekleştirmek için diasporanın da desteğiyle Dağlık Karabağ bölgesine yoğun bir şekilde saldırmaya devam ettiğini ve Ruslarla beraber Hocalı kasabasına saldırarak katliam gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır (B. Mustafayev, 2011, s. 29). Ermenistan'ın hukuka aykırı işgalci tutumu, Hocalı katliamıyla sınırlı kalmamıştır. Hocalı saldırısını müteakiben, hak iddia ettikleri Dağlık Karabağ dahili olmayan iller de işgal edilmeye başlanmıştır. 8 Mayıs 1992 tarihinde Şuşa'yı ele geçiren Ermenistan, sırasıyla 18 Mayıs'ta Laçın'ı, ardından Kelbecer'i, Ağdam'ı, Fuzulî'yi, Kubatlı'yı ve son olarak da 29 Eylül 1993 tarihinde Zengilan'ı işgal ederek DKÖV dışında Azerbaycan topraklarının 7 ilini de kontrolü altına almıştır (Jafarov, 2023, ss. 382-383). İşgal sırasında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen kararnamelerle alınan kararlardaki yükümlülükler, İkinci Karabağ Savaşı'na kadar yerine getirilmemiştir. Buna ilaveten, Ermeni tarafının yapmış olduğu katliamlar uluslararası oluşumların da dahil olmasıyla nihayetlendirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak 1992 yılında Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT)² konuya müdahil olmasıyla sorun uluslararası örgütlerin gündemine de oturmuştur.

1992 yılının başında Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT'e üye olmasının akabinde (Aslanlı, 2020), 1992 yılının mart ayında AGİT Bakanlar Konseyi Dağlık Karabağ hakkında Minsk'te özel bir konferans yapmaya karar vermiştir (Celac, 2000). Lakin, Minsk yerine, birinci AGİT konferansı Roma'da yapılmış ve burada Minsk Grubu oluşturulmuştur (De Waal, 2010, s. 161). 1994 yılında Budapeşte zirvesinde devlet veya hükümet başkanları tarafından Minsk Grubu için eş başkanlık birimi tesis edilmiş ve Minsk Grubu'nun temel hedefleri şu şekilde özetlenmiştir: (I) Minsk Grubu tarafından desteklenen müzakere sürecini güvence altına alacak çatışma çözümü için uygun bir çerçevenin sağlanması; (II) Minsk Konferansının toplanmasına olanak tanımak için silahlı çatışmanın durdurulması hususunda taraflarca anlaşmaya varılması; (III) AGİT çokuluslu barış güçlerini konuşlandırarak barış sürecinin desteklenmesidir (Abilov, 2018, ss. 145-146). AGİT'in atmış olduğu adımlar çeşitli sebeplerle başarısız olmuş ve uzun vadede kalıcı barışın

2 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), 1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) dönüşmüştür.

sağlanmasında yeterli olmamıştır.

30 Nisan 1993'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 822, 853, 874, 884 sayılı kararname kabul edilmiştir. Buna ilaveten Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal ettiği resmi olarak da onaylanmıştır (Abdurrahmanlı, 2021, s. 443). 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan Savunma Bakanları ve ayrılıkçı Ermeni liderliğinin temsilcileri arasında imzalanan Bişkek Protokolü ile Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı işgalci saldırılarına ve savaşa 27 Eylül 2020'ye kadar resmi olarak ara verilmiş (Sarıkaya ve Aslanlı, 2024, s. 61) olmasına rağmen Ermeni tarafının sınır ihlalleri dönem dönem devam etmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) tarafından 14 Mart 2008'de konuyla ilgili oldukça kapsamlı yasa tasarısı kabul edilerek uyulması gereken ilkeler sıralanmış ve temel anlamda Güvenlik Konseyi tarafından 1993 yılında kabul edilmiş kararlarda yer alan ilkeler tekrarlanmış (Akçay, 2020, s. 110), tasarı 39 lehte ve 7 karşı oyla kabul edilmiştir. Fakat, BMGK'nin 62. oturumunda, kurulun önerdiği ikinci maddeye, Ermeni güçlerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından hiçbir şart olmaksızın derhal çekilmesi maddesine, AGİT'in Minsk Grubu eş başkanlarının³ olumsuz oy kullanmaları, Azerbaycan'ın örgüte karşı güvensizliğine neden olmuştur. Eğer madde uygulanmış olsaydı, çatışma çözüme ulaşmış olacaktı (Şıhaliyev ve Mustafayev, 2016, s. 137).

Bunların yanı sıra, Avrupa Konseyi de Azerbaycan ve Ermenistan'ın üye olmalarının akabinde, Dağlık Karabağ sorunu hususunda taraflar arasında barış anlaşmasının imza edilmesi için gerekli görüşmeleri sürdürmeye çalışmış, arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur (Acar ve Çemrek, 2005, s. 132). Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 25 Ocak 2005 tarihli toplantısındaki 1416 sayılı kararında da Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünün hala Ermeni güçleri tarafından işgal altında olduğu, ayrılıkçı güçlerin hala Dağlık Karabağ bölgesini kontrol ettiği belirtilmiştir (Parliamentary Assembly, 2005). Uluslararası toplum tarafından da Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın parçası olduğu sıklıkla deklare edilmiş ve bu husustaki çözüm önerileri Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması yönünde olmuştur.

Bişkek'te imzalanan ateşkes antlaşmasından sonra ilk büyük çatışma 2016 yılında meydana gelmiştir. 4 Gün Savaşı olarak bilinen bu savaş 2 Nisan 2016'da günün erken saatlerinde Azerbaycan güçleriyle

³ Rusya, Amerika ve Fransa

Karabağ ve onun çevresindeki yedi bölgeyi işgal altında tutan Ermeni güçleri arasında cephe hattında meydana gelen şiddetli çatışmalarla başlamıştır (Tuncel, 2016, s. 303). Her ne kadar barış sağlansa da bu barışın geçici olduğu 2020 yılında 44 günlük savaş ile tasdiklenmiştir.

Bişkek Protokolü'nün imzalanmasının akabinde, yaklaşık 26 yıl süren barış görüşmeleri hiçbir sonuç vermemiştir. Azerbaycan, 27 Eylül 2020 tarihinde meydana gelen bir provokasyon dolayısıyla Birleşmiş Milletler sözleşmesinin 51. maddesi uyarınca meşru müdafaa hakkı çerçevesinde "Demir Yumruk" operasyonunu başlatmıştır (Jafarov, 2023, s. 383). 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırılarıyla İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır. Ertuğrul, 44 gün süren savaşın, 9 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında, Karabağ topraklarında yaşanan bütün husumetin son bulmasına yönelik ateşkes antlaşmasının imza edilmesiyle sona erdiğini vurgulamıştır (Ertuğrul, 2022, s. 60). Nihai olarak 2023 Eylül sonu itibarıyla Azerbaycan, Hankendi ve onun çevresi de dahil olmak üzere bütün toprakları üstünde egemenliğini tam anlamıyla sağlamıştır (Sarıkaya ve Aslanlı, 2024, s. 152). Bir başka deyişle, savaş sonunda, Azerbaycan, topraklarını işgalden kurtararak toprak bütünlüğünü yeniden inşa etmiştir. Azerbaycan toprak bütünlüğünün (egemenliğinin) sağlanmasının bir takım manevi çıktılarının da olduğu söylenebilir. Tokluoğlu tarafından ifade edildiği gibi Azerbaycan'a karşı Ermenistan saldırganlığı milli dayanışma ve belirli bir toprak parçasına, yani Dağlık Karabağ'a bağlı güçlü bir Azerbaycanlı kimliği duygusu yaratmıştır (Tokluoğlu, 2013, s. 320). Hülasa, Çarlık ve Sovyet döneminde Ermeniler tarafından araçsallaştırılarak inşa edilmek istenen yapay Karabağ tarihinin çalışmadığı tespit edilmiştir. Böylelikle Karabağ'da yayılmacı (irredentist) Ermeni milliyetçiliğinden ziyade toprak bütünlüğü için verilen mücadeleye dayanan Azerbaycan milliyetçiliğinin kalıcı barış için sonuç elde ettiği görülmüştür.

Sonuç

Millet, milliyetçilik gibi kavramlar, egemenlik, toprak bütünlüğü, ulus-devlet gibi olguların tamamlayıcısı durumundadırlar. Bir ulus-devletin varlığı, onun tam egemenlik sağladığı toprak parçası üstünde yaşayan milletin varlığı ile şekillenmektedir. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin varlık gösterebilmesi için de daha önce belirtildiği gibi egemen bir devletin olması gerekmektedir. Tüm bunların yanı sıra, bir milletin tarihi de ulus-devletin oluşumunda elzem bir role sahiptir. Tarihi veriler, bugünü anlamlandırmak ve şekillendirmek amacıyla

kullanılan elzem kanıtlardır. Tarih, ulusların üstünde yaşadığı toprağa diğer bir deyişle vatana bağlılığını güçlendiren ve ulusların kimliğinin şekillenmesinde kullanılan önemli bir araçtır. Azerbaycan'ın tarihine bakıldığında eski dönemlerden itibaren Türk soylu kavimlerin, devletlerin meskeni olduğu söylenebilir.

Bu kıstasta bu çalışma, Azerbaycan'ın toprağı olan Karabağ üzerinde Azerbaycan Devleti'nin mücadelesini tarihsel gerekçelendirmelerle ele almaktadır. Rus İmparatorluğu'nun kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği Güney Kafkasya bölgesi ve özelinde Azerbaycan toprakları, Sovyetler Birliği döneminde de Moskova'nın odağı olmuştur. Bu dönemlerde iskân politikası kapsamında Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilen Ermeni nüfusu bölgenin demografik yapısını bozmuş ve ilerleyen yıllarda bu topraklarda hak iddia edecekleri gerekçeyi oluşturmuştur. Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemde yerini aldığından beri Karabağ problemi uluslararası bir boyut kazanmış ve Azerbaycan için çözülmesi elzem olan bir problem olmuştur. Sovyetler Birliği egemenliği altında başlayan Ermenistan'ın Karabağ'a yönelik hak iddiaları, bağımsızlığını elde ettiği günden bu yana devam etmiştir. Uluslararası platformda yeterli desteği alamayan Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanmak durumunda kalmıştır. 2020 yılında onlarca yıl işgal altında olan topraklar tam manasıyla işgalden arındırılmıştır.

Modern anlamda egemen bir devlet olmanın temel hususlarından biri sınırların tam anlamıyla tanımlı olması gerçeği göz önüne alındığında, bir devlete ait toprak parçasının, başka bir devlet tarafından işgal edilmesi, bağımsız bir devletin egemenlik ilkesine hanel getirmektedir. Bu husus da ulusun tam anlamıyla inşasının sağlanması açısından elzemdir. Özetle, oldukça eskiye dayanan Dağlık Karabağ sorunu sadece bir toprak parçasının mücadelesi olmaktan çok daha öteye gitmekte, bir ulusun inşası noktasında önemli bir etken olmaktadır. Toprak bütünlüğü ulus inşa sürecini etkilerken, milliyetçilik duygusunun körüklenmesine, millet olma bilincinin artmasına ve egemenlik anlayışının pekişmesine önemli etki etmektedir.

Denilebilir ki milliyetçilik ideolojisinin hiçbir zaman eskimeyeceği, ulus-devletin bütünlüğünün sağlanabilmesinin onu oluşturan bütün öğelerin varlığının korunması akabinde mümkün olacağı Dağlık Karabağ sorununda da kendini göstermiştir. Her ne kadar yüzyıllarca çeşitli girişimlerle suni bir devlet kurulmaya çalışılsa da tarihi gerçeklerin varlığını göz ardı etmenin mümkün olmadığı

Karabağ zaferiyle ispatlanmıştır. Bu hususta, bu coğrafyanın tarihine bakıldığında en büyük gerekçelendirmeden biri de bu coğrafyanın yüzyıllardır asıl halkının Azerbaycan milleti olduğu ve olacağı gerçeğidir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Abasov, F. (2007). *Garabagskoe hanstvo*. Takhsil.

Abdurrahmanlı, E. (2021). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. Y. E. Tansü (Ed.). *Yûnus Emre anısına Türkiye ve Türk Dünyası araştırmaları-IX* içinde (ss. 439-468). İKSAD.

Abilov, S. (2018). OSCE Minsk Group: Proposals and failure, the view from Azerbaijan. *Insight Turkey*, 20(1), 143-163. doi:10.25253/99.2018201.09

Acar, D. Ş., ve Çemrek, M. (2005). Kafkasya'nın kronikleşen çatışma alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 8(8), 114-136. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/106202>.

Akçay, D. (2020). Dağlık Karabağ uyuşmazlığında self-determinasyon tezlerinin göreceliği. *Ermeni Araştırmaları*(65), 101-129. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1081270>.

Alexander, M. J. (2001). *Encyclopedia of nationalism: Leaders, movements and concepts*. Academic Press.

Alkan, N. ve Mehdizadehyoushanlouei, M. (2023). Birinci ve İkinci Karabağ savaşlarında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri. *UPA Strategic Affairs*, 4(2), 204-227. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3375597>.

Asker, A. (2021). Azerbaycan'ın son hamlesi ve çatışmanın askeri-siyasi çözümü. H. Çakmak (Ed.), *Dünden bugüne Karabağ sorunu* içinde (ss. 115-129). Ankara: Yenisey Kitap.

Asker, A. ve Şeyban, S. (2021). Kürekçay Anlaşması'nın tarihi arka planı, hukuki niteliği ve siyasi sonuçları. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 34-50. doi:10.46849/guiibd.876453

Aslan Yaşar, G. (2011). Ortaçağ'dan günümüze modernite. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 10-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/15262>.

Aslanlı, A. (2020, 17 Ekim). *Agit Minsk Grubu nasıl oluştu, ne işe yaradı?*. Anadolu Ajansı. Erişim tarihi: 05.05.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-agit-minsk-grubu-nasil-olustu-ne-ise-yaradi/2008339>

Ateş, H. ve Banazılı, M. A. (2022). Milliyetçilik duygusu: Türkiye ve İran örneklerinin karşılaştırmalı analizi (1999-2004). *Tesam Akademi Dergisi*,

9(2), 465-501. doi:<http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1026369>

Belgi, F. (2021). Tarih, bilgi ve tarihsel bilgi: Tarih epistemolojisi üzerine bir deneme. *Journal of Historiography*, 3(1), 24-43. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1831225>.

Britannica (t.y.). Irredantism. *Britannica* içinde. Erişim tarihi: 08.01.2026, <https://www.britannica.com/topic/irredentism>

Carr, E. H. (2011). *Tarih nedir?*. (M. G. Gürtürk, Çev.). İletişim Yayınları.

Celac, S. (2000). The Nagorno-Karabakh question: An update. *Caucasian Regional Studies*, 5(1 & 2). https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/crs/crs_2000/crs00_ces01.html

Çapraz, H. (2012). 19. yüzyılda Rusya'nın Karabağ politikası. *Belgi Dergisi*(3), 231-240. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/417276>.

Çelik, D. (1996). XIX ve XX. yüzyıllarda Azerbaycan. *Bilig*, (3), 60-79. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234754>.

De Waal, T. (2010). Remaking the Nagorno-Karabakh peace process. *Survival: Global Politics and Strategy*, 52(4), 159-176. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/00396338.2010.506830>

Dede, K. (2021). *Edebiyatın ulusu ulusun edebiyatı*. Nika Yayınevi.

Ertuğrul, Ü. E. (2022). 2020 Azerbaycan-Ermenistan ateşkesine göre yerinden edilenlerin Dağlık Karabağ'a geri dönüşü. *Bilig*, (101), 57-86. <https://doi.org/10.12995/bilig.10103>

Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Billing & Sons Ltd.

Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 6(1), 1139-1154. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1972>.

Gürbüz, Y. E. (2022). Türk dünyasında tarih eğitimi ve ulus inşası. M. Y. Alptekin ve Z. Çevik (Ed.), *Türk dünyasında ulus inşası* içinde (ss. 485-519). Nobel.

Gürses, E. (2001). Kafkasya'da uluslararası rekabet. *Avrasya Dosyası*, 7(1), 250-273. <https://21yyte.org/assets/uploads/files/250-273%20emin.PDF>.

- Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Həsənov, H. (2024). *Top gürültüsü altında diplomatiya*. (S. Əhmədova, Çev.). Teas Press.
- Hobsbawm, E. (2020). *Milletler ve milliyetçilik*. (7. bs.). (O. Akinhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Hunter, S. T. (1993). Azerbaijan: Search for industry and new partners. I. Bremmer ve R. Taras (Ed.), *Nation and politics in the Soviet successor states* içinde (ss. 225-260). Cambridge Press.
- Iskenderova, M. (2023). K istorii Rossiyskoy politiki v Azerbaydzhanovo II polovine XVIII-nach. XIX vv. *Tarix, İnsan və Cəmiyyət*, 1(38), 41-53. [https://www.anl.az/down/meqale/adpu-tic/2023/01/803386\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/adpu-tic/2023/01/803386(meqale).pdf).
- İsmailov, M. (2014). *İlk çağlardan XX. yüzyıl başlarına kadar Azərbaycan tarihi*. (V. Kurban, Çev.). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Işıklar, C. (2008). Günümüz Türkiye'sinde ordunun askeralma sisteminin korunması meselesi ve milli devlet (ulus-devlet) anlayışı ile ilgisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 797-821. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789741>.
- Jafarov, T. (2023). Bişkek Protokolü (12 Mayıs 1994) örneğinde uluslararası sözleşmelerin geçersizliği üzerine bir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(4), 365-390. doi:<https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1270390>
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa'da milliyetçilik*. (H. M. Timurtaş, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.
- Koç, H. ve Tarcan, B. H. (2020). 19. yüzyıldan günümüze Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 87-116. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1319951>.
- Krüger, H. (2010). *The Nagorno-Karabakh conflict: A legal analysis*. Springer.
- Mahmudov, Y. ve Najafli, G. (2021). *İğrı velikih derzhav po sozdaniyu Armyanskogo gosudarstva na territorii Azerbayddzhana*. Uluu Toolor.
- Mehdiyev, N. (2019). *Bir bilme teorisi*. Dergah.

Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkası'nda siyasi ve etnik yapı: Eski çağlardan günümüze Azerbaycan tarihi*. (N. N. Ekber ve Ş. Necefov, Çev.). Ötüken Neşriyat.

Moore, M. (2001). *The Ethics of nationalism*. Oxford University Press.

Mustafayev, B. (2011). Ermeni devlet terörünün eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, (29), 23-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/105907>.

Mustafayev, Ş. (2015). XVIII.-XX. yüzyıllarda tarihi Azerbaycan toprağı - İrevan Hanlığı'nın arazisine Ermenilerin göç ettirilme politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (91), 69-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/675405>.

Necefli, G. (t.y.). Çarlık Rusyası'nın Ermenileri Azerbaycan topraklarına göç ettirmesi (Rusya arşiv kaynakları ışığında). *Türk Tarih Kurumu*. Erişim tarihi: 10.06.2024, <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/02-GuntekinNecefli.pdf>

Neocleous, M. (2015). *Devleti tahayyül etmek*. (2. bs.). (A. Sarı, Çev.). NotaBene Yayınları.

Nesibli, N. L. (2021). *Azerbaycan tarihi: Millet-devlet-siyaset*. (2. bs.). Altınordu Yayınları.

Özbey, K. (2020). Sınır, ideoloji ve milliyetçilik: Yöntemsel milliyetçilik ideolojisinin inşasında sınırlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1231-1250. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1529487>.

Özçelik, İ. (2017). Karabağ'daki Hocalı Soykırımının tarihi arka planı. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 417-456. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.356288>.

Özkırmı, U. (2000). *Theories of nationalism: A critical introduction*. Macmillan Press LTD.

Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287257>.

Parliamentary Assembly. (2005, 25 Ocak). *The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference*. Erişim tarihi: 05.07.2024, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML->

en.asp?fileid=17289&lang=en

Sadık, R. (2022). *Kısa Azerbaycan tarihi*. Yeditepe Yayınevi.

Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan tarafından kuvvet kullanım olasılığının analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), 1-32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84502>.

Sarıkaya, Y. (2020). *44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ zaferi*. Ankara: TürkAkademisiSiyasiSosyalStratejikAraştırmalarVakfı(Tasav).https://www.tasav.org/media/k2/attachments/TASAV-Rapor_44GunSavasi-AzerbaycaninKarabagZaferi_Aral%C4%B1k2020.pdf.

Sarıkaya, Y. ve Aslanlı, A. (2024). *Kürekçay Anlaşmasından Şuşa Beyannamesine Karabağ*. Kripto Basım Yayım Dağıtım.

Sarısamam, S. (2018). Güney Azerbaycan'da kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk kamuoyu. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 25, 163-184. doi:10.18220/kid.482219

Schmitt, C. (2023). Somut ve çağa bağlı bir kavram olarak devlet. C. B. Akal (Ed.), *Devlet kuramı* (6 bs.) içinde (ss. 245-254). Dost Yayınevi.

Schnapper, D. (2017). *Community of citizens on the modern idea of nationality*. Routledge.

Smith, A. D. (1991). *National identity*. Penguin Books.

Smith, A. D. (1994). The problem of national identity: Ancient, medieval and modern? *Ethnic and Racial Studies*, 17(3), 375-399. doi:http://dx.doi.org/10.1080/01419870.1994.9993832

Smith, A. D. (1996). Anthony D. Smith's opening statement: Nations and their pasts. *Nations and Nationalism*, 2(3), 358-365. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8219.1996.tb00002.x>.

Şener, B. (2023). The topology of nation-state: Borders, territoriality, sovereignty and war. *Akademik Bakış*, 16(32), 315-337. <https://doi.org/10.19060/gav.1315212>.

Şihaliyev, E. ve Mustafayev, B. (2016). Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict: Obstacles to resolution and analysis of force usage. *Journal of History Studies*, 8(3), 135-150. doi:10.9737/hist.2016322072

Tokluoğlu, C. (2013). Azerbaijani elite opinion on the resolution of the

Nagorno-Karabakh conflict (1991 and 2002). *Bilig*, 64, 317-342. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234354>.

Toksoy, A. (2017). Revan'dan Erivan'a. *VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 576-586. <https://doi.org/10.24186/vakanuviss.356295>.

Tuncel, T. K. (2016). Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da yaşanan 4 Gün Savaşı. *Ermeni Araştırmaları*, (53), 301-338. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/638586>.

Valiyev, O. (2020). Milletini ve devletini arayan bir etnik grup: Azerbaycan örneği (1850-1920). *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-15. doi:10.25272/j.2149-8539.2020.6.1.01

Valiyev, O. (2022a). Sekülerleşme ve milliyetçilik teorileri ışığında I. ve II. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin karşılaştırmalı tahlili. M. Y. Alptekin ve Z. Çevik (Ed.), *Türk dünyasında ulus inşası içinde* (ss. 55-70). Nobel Yayınları.

Valiyev, O. (2022b). Nebi Mehdiyev'in bir bilme teorisi bağlamında milliyetçiliğin epistemik tahlili. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 45, 153-170. <http://dSPACE.khazar.org/bitstream/20.500.12323/6407/1/Nebi%20Mehdiyevin%20bir%20bilme%20teorisi%20ba%20c4%9flam%20b1nda%20milliyet%20a7ili%20c4%9fin%20epistemik%20tahlili.pdf>.

Valiyev, O. (2023). *Azerbaycan milliyetçiliği: Azerbaycan'ı cumhuriyete götüren süreç*. Nobel.

Veliyev, A. (2014, 14 Mayıs). *Karabağ sorunu ve Kürekçay Anlaşması*. 1905.az. Erişim tarihi: 05.25.2024, <https://1905.az/tr/karabag-sorunu-ve-kurekcay-anlasmasi/>

Verdiyeva, H. (2015). İrevan (Revan) vilayetindeki demografik değişiklikler üzerine. *Yeni Türkiye*, 716-723.

VirtualQarabağ İnformasiya. (t.y.). *Kürekçay Anlaşması*. Kommunikasiya Texnologiyaları Mərkəzi. Erişim tarihi: 01.06.2024, <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/32/52/kurekcay-anlasmasi.html>

Virtual Qarabağ İnformasiya. (t.y.). *Türkmençay Anlaşması*. Kommunikasiya Texnologiyaları Mərkəzi. Erişim tarihi: 01.06.2024, <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/32/117/turkmencay-anlasmasi.html>

White, G. W. (2000). *Nationalism and territory: Constructing group identity in Southeastern Europe*. Rowman & Littlefield Publishers.

Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 187-199. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33200>.

Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan dış siyasetinde bağımsızlık sonrası yıllar ve Karabağ problemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 69-93. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/802119>.